
Az állandó büntetőbíróóságok működése az ókori Rómában

Sáry Pál*

1. Az állandó büntetőbíróóságok felállítása

Rómában a Kr. e. 2. század közepéig nem létezett olyan permanens állami szerv, mely kizárólag büntetőbíráskodással foglalkozott volna. A büntető igazságszolgáltatás a *magistratusok* és a népgyűlések feladatai közé tartozott. Idővel egyre gyakoribbá vált, hogy az egyes, kiemelkedő súlyú bűntettek kivizsgálására – *ad hoc* jelleggel – rendkívüli törvényszékeket (*quaestiones extraordinariae*) állítottak fel. Ilyen rendkívüli bíróság vonta felelősségre például Kr. e. 186-ban a nagy tömegeket vonzó, vad kicsapongásokkal és különféle bűncselekményekkel kísért bacchanaliák résztvevőit.¹

Az első állandó büntetőbíróóságot (*quaestio perpetua*) Kr. e. 149-ben a *lex Calpurnia de repetundis* állította fel a volt helytartók által (a tartományi lakosok sérelmére) elkövetett zsarolásokat (*crimen repetundarum*) kivizsgálására.² A *quaestio de repetundis* felállítását az erőszakos (legtöbbször az útonállók, a rablógyilkosok által elkövetett) emberölésekkel (*crimen inter sicarios*) foglalkozó *quaestio de sicariis* és a méreggel történő emberöléseket (*veneficium*) elbíráló *quaestio de veneficis* létrehozása követte. E két törvényszéket a Sulla által Kr. e. 81-ben hozott *lex Cornelia de sicariis et veneficis* összevonta. A *dictator* törvénye alapján a *quaestio de sicariis et veneficis* hatásköre az erőszakos, illetve a méreggel történő emberölés elbírálásán kívül a tűzvészokozás, valamint a főbenjáró bűnügyben való bírói vesztegetés, hamis vád és hamis tanúzás eseteinek kivizsgálására is kiterjedt.

Feltehetőleg Gaius Gracchus egyik törvénye hozta létre Kr. e. 122-ben a választási vesztegetéseket (*crimen ambitus*) elbíráló *quaestio de ambitu*-t. A római nép méltóságának megsértése (*crimen laesae maiestatis populi Romani*) esetén

* Egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

¹ E büntetőeljárásról Livius számol be a legrészletesebben (Liv. 39,8-19).

² A *quaestiones perpetuae* felállításáról, összetételéről és eljárási rendjéről ld. többek között BURÁNY Gergely: *A római állandó törvényszékek és a bűnfenyítő eljárás Cicero korában*. Seiler Henrik nyomda, Szombathely, 1883. 21–82; A. H. J. GREENIDGE: *The Legal Procedure of Cicero's Time*. Clarendon Press, Oxford, 1901. 415–504; James Leigh STRACHAN-DAVIDSON: *Problems of the Roman Criminal Law*. Clarendon Press, Oxford, 1912. II. 1–152; A. H. M. JONES: *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*. Basil Blackwell, Oxford, 1972. 45–85; Bernardo SANTALUCIA: *Diritto e processo penale nell'antica Roma*. Giuffrè, Milano, 1998². 103–188.

eljáró állandó törvényszéket (*quaestio de maiestate*) pedig valószínűleg Saturninus néptribunus javaslatára állították fel Kr. e. 103-ban (*lex Appuleia de maiestate*).

Egészen biztos, hogy már a sullai *dictaturát* megelőzően működött Rómában olyan állandó bíróság, mely az állami javak elsikkasztásának (*crimen peculatus*) kivizsgálásával foglalkozott. E törvényszéket a Sulla által hozott *lex Cornelia de peculatu* valószínűleg átalakította *quaestio de peculatu et sacrilegio*-vá, kiterjesztve hatáskörét a templomokból való lopás és egyéb szentségtörés (*sacrilegium*) elbírálására is.

Egy másik sullai törvény, a *lex Cornelia testamentaria nummaria* alapján kezdte meg működését az az állandó bíróság (*quaestio testamentaria nummaria*), mely a végrendelet-hamisítók és a pénzhamisítók felett ítélt. A szintén Sulla nevéhez fűződő *lex Cornelia de iniuriis* a személysértés (*iniuria*) bizonyos tényállásait (így pl. az erőszakos magánlaksértést) közbűncselekménnyé (*crimen iniuriae*) nyilvánította, s az ilyen cselekmények elbírálására önálló, állandó törvényszéket (*quaestio de iniuriis*) állított fel.

A sullai *dictatura* után az állandó büntetőbíróóságok száma tovább szaporodott. A közrend elleni erőszakos bűncselekményeket (*crimen vis*) elbíráló állandó törvényszék (*quaestio de vis*) feltehetőleg a *lex Plautia de vi* alapján kezdte meg működését Kr. e. 65-ben vagy 63-ban. A házasságtörés (*adulterium*) és az egyéb nemi erkölcs elleni bűncselekmények elbírálása Kr. e. 18-tól – az Augustus által hozott *lex Iulia de adulteriis coercendis* alapján – a *quaestio de adulteriis* hatáskörébe tartozott. E *quaestiones perpetuae* a principátus idején fokozatosan háttérbe szorultak: a büntetőbíráskodás feladatát egyre inkább a császár, a *senatus* és a *praefectus urbi* vette át.

2. Az esküdtszékek elnökei és bírái

A *quaestiók* elnöki tisztét többnyire *praetorok* töltötték be, akik sorsolás útján kerültek az egyes törvényszékek élére.³ Egyes törvényszékek (elsősorban a *quaestiones de sicariis et veneficis*) élén *praetorok* helyett ún. *iudices quaestionis* álltak, akiket a volt *aedilisek* közül választottak.⁴

Esküdtbíró csak Róma városában élő, 30–60 év közötti, római polgárjoggal rendelkező férfi lehetett.⁵ Ki voltak zárva, akik éppen közhivatalt viseltek vagy állami ügyben eljárva a Városon kívül tartózkodtak (*absentes rei publicae causa*), illetve akiket közbűncselekmény elkövetése miatt elítéltek, továbbá a testi és szellemi fogyatékosok. A bírák megbízatása egy évre szólt, melynek letelte után az újráválasztásnak nem volt akadálya. A bírák névjegyzékét (*album iudicum*) – melyet a *Forumon* kifüggesztettek – a *praetor urbanus* évenként állította össze,

³ A *quaestiók* számának növelése így rendszerint maga után vonta a *praetorok* számának növelését is.

⁴ A *iudex quaestionis* tisztsége az *aedilitas* és a *praetura* között helyezkedett el a hivatali ranglétrán. Többek között Julius Caesar is *iudex quaestionis*-ként állt a *quaestio de sicariis et veneficis* élén, hivatali pályafutásának az *aedilitas* és a *praetura* közötti szakaszában (Suet. Caes. 11).

⁵ Augustus az alsó életkori határt 30-ról 25 évre szállította le (Suet. Aug. 32).

tekintettel arra, hogy egyesek – valamely kizáró ok felmerülése miatt – mindig kiestek, mások pedig idő közben a jegyzékbe felvehetőkké váltak.

A bírák társadalmi hovatartozása az idők folyamán többször változott. Eredetileg csak szenátorok bírászkodhattak, Gaius Gracchus azonban változtatott ezen, és Kr. e. 122-ben a lovagokra ruházta a bírói hatalmat (*lex Sempronia iudiciaria*). Gracchus célja egyértelműen az volt, hogy megnyerje a lovagok bizalmát, s így kiszélesítse politikai táborát. A bírósági reform szükségességét a szenátorok megvesztegethetőségével indokolta. A bírósági törvény beláthatatlan következményekkel járt. A politikai erőviszonyokban óriási változás állt be: a lovagok – bírói hatalmukkal gátlástalanul visszaélve – a szenátorok fölé kerekedtek.

Ez az állapot azonban nem tartott sokáig: Kr. e. 106-ban Servilius Caepio *consul* javaslatára a bírászkodás jogát visszaadták a szenátorok kezébe (*lex Servilia iudiciaria*). Néhány évvel később ismét változtattak a bíróságok összetételén. Kr. e. 101-ben vagy 100-ban Servilius Glaucia javaslatára módosították a tartományi helytartók korrupciós bűncselekményeinek elbírálására vonatkozó szabályokat, s az ilyen ügyekben való ítélezés jogát újra a lovagokra ruházták (*lex Servilia Glauciae repetundarum*).

Kr. e. 91-ben az ifjabb Livius Drusus néptribunus kísérletet tett a szenátorok és a lovagok kibékítésére, a két rend közötti viszályok felszámolására. Ezt a célt szolgálta a javaslatára hozott törvény (*lex Livia iudiciaria*), mely a bírói hatalmat megosztotta a társadalom két vezető rendje között. A néptribunus próbálkozása azonban kudarcot vallott: a rendek egységét a bírósági reform nem tudta helyreállítani, sőt a szenátorok és a lovagok közötti ellentétek csak tovább fokozódtak.

A *lex Livia* így csak igen rövid ideig maradt hatályban. Kr. e. 89-ben újra megváltoztatták a törvényszékek összetételét. Plautius Silvanus néptribunus javaslatára ekkor egy egészen új eljárást vezettek be: a bírák személyéről a nép (*comitia tributa*) dönthetett, oly módon, hogy minden *tribus* választhatott 15 bírót, akiknek a megbízatása továbbra is egy évre szólt (*lex Plautia iudiciaria*).⁶

Ez a törvény sem maradt sokáig hatályban. A Sulla által Kr. e. 82-ben vagy 81-ben alkotott *lex Cornelia iudiciaria* ugyanis a bírói hatalmat visszaadta a szenátorok kezébe. A *dictator* többek között e törvénye által is a szenátus hatalmának megerősítésére törekedett.

A szenátorok kizárólagos bírói hatalmát Kr. e. 70-ben ismét megszüntették. Az Aurelius Cotta *praetor* javaslatára hozott *lex Aurelia iudiciaria* rendelkezései alapján a bírói kart három társadalmi csoportból, a szenátorok, a lovagok és a *tribuni aerarii* köréből válogatták össze. Az utóbbiak csoportját feltehetőleg azok alkották, akiknek a vagyona meghaladta a 300.000 *sestertius*, de nem érte el a lovagoktól elvárt 400.000 *sestertius*.

Kr. e. 55-ben a Pompeius Magnus nevéhez fűződő *lex Pompeia iudiciaria* felemelte a bírói tisztség betöltéséhez szükséges vagyon összegét. Kr. e. 46-ban a Caesar által hozott *lex Iulia iudiciaria* megszüntette a *tribuni aerarii* esküdtbírói szerepét, s kizárólag a szenátorokat és a lovagokat jogosította fel a bírászkodásra.

⁶ Az esküdtbírák száma ezek szerint ekkor összesen 35x15, azaz 525 fő lehetett.

Két évvel később az alacsonyabb néprétegek újból részesülhettek a bírói hatalomból: Marcus Antonius bírósági törvénye (*lex Antonia iudiciaria*) alapján ismét felállítottak egy harmadik *decuriát*, melynek tagjait már nemcsak a *tribuni aerarii*, hanem a *centuriók*, sőt a közkatonák soraiból válogatták össze.

Újabb változtatást a *lex Iulia iudiciorum publicorum* vezetett be Kr. e. 17-ben: Augustus e törvénye a három bírói *decuriához* egy negyediket csatolt, a *ducenarii*, vagyis a kétszázasok testületét, akik a lovagi *census* felével, azaz 200.000 *sestertius* vagyonnal rendelkeztek. Végül Caligula (37–41) a bírák munkájának megkönnyítése céljából a bírói *decuriák* számát ötre emelte. Galba uralkodásának idején (68–69) a bírák kérelmezték egy hatodik bírói *decuria* felállítását, e kérelmet azonban a császár elutasította.

3. Az esküdtzéki eljárás rendje

Ha egy római polgár vádat kívánt emelni valamely polgártársa ellen, először is el kellett mennie a vád tárgyát képező bűncselekmény kivizsgálásával foglalkozó törvényszék elnökéhez, és engedélyt kellett kérnie a vádemeléshez (*postulatio*). A *praetor*nak meg kellett vizsgálnia, hogy nincs-e akadálya a vádemelésnek: nem mindenki emelhetett ugyanis vádat, s nem mindenki ellen lehetett vádat emelni. Egyesek (pl. az *infamis* személyek) senki ellen nem emelhetek vádat. A gyermekek szülei ellen, a felszabadított rabszolgák *patronusaik* ellen nem léphettek fel vádlóként. A hivatalban lévő *magistratusok* és az állami ügyben távol lévő (követségben járó) személyek ellen nem indulhatott törvényszéki eljárás. Ugyanazon személy ellen ugyanazon bűncselekmény miatt csak egy személy emelhetett vádat.

Ha ugyanabban az ügyben többen kívántak fellépni vádlóként, el kellett dönteni, hogy melyikük lesz a legalkalmasabb a vád képviselőre (*divinatio*). A *praetor* ilyenkor a törvényszék mellé beosztott esküdtek közül összeállított egy tanácsot (*consilium*), mely előtt a vádlónak jelentkezők rövid beszédet tartottak. Az esküdtek a beszédek meghallgatása után szavazással döntötték el, hogy a vád képviselőre ki a legmegfelelőbb személy. A döntés meghozatalakor főként két tényezőt vettek figyelembe: ki ismeri a jelentkezők közül alaposabban az érintett bűnügy tényállását, s ki tűnik jártasabbnak a nyilvános beszédek tartásában.⁷ A kiválasztott személy fővádlóként (*accusator*), míg a többiek mellékvádlóként (*subscriptores*) szerepelhettek a perben.

Ha a vádemelésnek nem volt törvényi akadálya – s több jelentkező esetén eldönt, hogy ki a legalkalmasabb a vádlói szerepre – a *praetor* engedélyt adott a formális vádemelésre (*nominis delatio*). Amint a mellékvádlók latin neve is jelzi, a vádat írásba kellett foglalni, s pontosan meg kellett fogalmazni a vád tárgyává tett

⁷ Cicero Verres ügyében kifejtette, hogy a *divinatio* során elsősorban azt kell figyelembe venni, kit szeretnének leginkább vádlónak a sértettek, s kit szeretne a legkevésbé a vádlott (Cic. Caec. 3,10). Quintilianus szerint az esküdtek „legtöbbször azonban azt szokták keresni, melyiknek vannak a kettő közül nyomósabb okai, melyik fog majd a vád vitelében több kitartást és erélyességet tanúsítani, melyik fogja szerepét lelkiismeretesebben betölteni” (Quint. Inst. or. 7,4,34; Prácser Albert ford.).

cselekmény tényállását. Mind a fővádlónak, mind a mellékvádlóknak esküt kellett tenniük arra, hogy nem hamis az általuk emelt vád (*iuramentum calumniae*).

A vádemelés időpontjára a vádlott a *praetor*tól idézést kapott, hogy megismerhesse az ellene emelt vádat, és előadhassa esetleges kifogásait. A vádló ekkor kérdéseket intézhetett a vádlotthoz (*interrogatio*), a vád pontosítása és kiegészítése céljából. Ha a vádlott az idézésre nem jelent meg, az nem képezte az eljárás akadályát. A törvényszéki eljárásra akkor is sor került, ha a vádlott a vádemeléskor beismerő vallomást tett.⁸

Ezek után a *praetor* a vádat jegyzőkönyvbe vette (*inscriptio*), s kijelentette, hogy a vádat elfogadta (*nominis receptio*). A vádlott ekkor vált hivatalosan vádlottá (*reus*), aminek számos jogkövetkezménye volt (pl. az illetőt inentől nem lehetett *magistratus*sá választani). A *praetor* a vád elfogadásakor kitűzte a törvényszéki tárgyalás határnapját (*diei dictio*), s ezzel egyúttal azt is meghatározta, hogy a vádlónak hány napot ad a terhelő bizonyítékok felkutatására (*inquisitio*). Ez az időtartam legtöbbször csak 10 nap volt, de ettől el lehetett térni az ügy szerteágazó jelegére, a sértettek és a tanúk nagy számára tekintettel, s főként akkor, ha a vádlónak hosszú utazást kellett tennie.⁹

A tárgyalásra a vádló, a vádlott és a törvényszék mellé beosztott esküdttbírák idézést kaptak (*citatio*). A vádló a vádat a tárgyalás előtt bármikor szabadon elejthette, de ilyenkor egy másik polgár ugyanabban az ügyben újra vádat emelhetett. Ha a vádló vagy a vádlott elfogadható okból (pl. betegség miatt) nem tudott megjelenni, a tárgyalást elhalasztották. Ha a vádlott az elítéléstől tartva a tárgyalás előtt önként száműzetésbe ment, az eljárást megszüntették, de az illetőt eltiltották a visszatéréstől (*interdictio aquae et ignis*).

Ha az idézésre a vádló, a vádlott és a bírák egyaránt megjelentek, első lépésként felállították az ügyben ítélező esküdtszékét. A Kr. e. 123-ban hozott *lex Acilia de repetundis* alapján az esküdtszék megalakítása a következőképpen történt. A bírák névjegyzékében szereplő 450 polgár közül először a vádlott kiválogatta azokat, akik vele rokonságban álltak, valamint azokat, akik ugyanazon *sodalitashoz* vagy *collegiumhoz* tartoztak, melynek maga is tagja volt; e személyek elfoglaltságuk miatt nem vehettek részt az eljárásban. A többi esküdt közül ezek után a vádló kiválasztott 100-at, melyek közül a végül a vádlott megjelölhette azt az 50 főt, aki ítélezett az ügyben. Valószínűleg nemcsak a *quaestio de repetundis* tagjait választották ki ilyen eljárás (*editio iudicum*) során, hanem a többi *quaestio* esetében is ezeket a szabályokat alkalmazták. A *lex Servilia Glauciaae repetundarum* ezeket a szabályokat akként módosította, hogy a vádló 100 helyett 125 bírót volt köteles kijelölni, akik közül a vádlott 75-öt visszautasíthatott, s így maradt meg az az 50 fő, aki a konkrét ügyben eljár.

Sulla bírósági törvénye jelentősen módosította e szabályokat. A *lex Cornelia iudiciaria* alapján az eljáró esküdtszék megalakítása *editio* helyett a *sortitio-reiectio-sorsortitio* egymást követő három aktusából álló eljárás útján történt. A

⁸ „Az ügy kivizsgálása esetén ugyanis sokakat fel lehet menteni, anélkül viszont senkit sem lehet elítélni!” – mondja Cicero (Cic. Verr. II. 1,9,25; Nótári Tamás ford.).

⁹ Cicero 110 napot kapott arra, hogy Szicíliában összegyűjtse a Verres elleni bizonyítékokat (Cic. Verr. I. 11,30).

törvényszék elnöke az esküdtek közül – egy urnából kihúzva a törvény által meghatározott számú esküdt nevét – kisorsolta az ügyben ítélező személyeket (*sortitio*). Ha a kisorsolt bírák közé olyan személyek kerültek, akikkel szemben a feleknek bármiféle kifogásuk volt, kérhették azok kizárását: előbb a vádló, majd a vádlott gyakorolhatta e jogát (*reiectio*). Ilyenkor a *praetor* újabb sorsolás által más személyekkel egészítette ki az esküdtszéket (*subsortitio*).

Ez az új eljárási rend igazságosabb volt, mint a korábbi. Az *editio* ugyanis nyilvánvalóan kedvezett a vádlónak: a vádlott már csak azok között az esküdtek között válogathatott, akiket a vádló kiválasztott. Sulla – észelve ezt a felemás helyzetet – a sorsolás előírása által kiegyenlítette az egymással szemben álló felek esélyeit.

Mivel a felek által kizárható személyek számának korlátozás nélkül hagyása megbéníthatta volna a törvényszék működését, Sulla pontosan meghatározta mind a vádló, mind a vádlott számára, hogy legfeljebb hány esküdtbíró kizárását kérheti. Ez a szám a felek társadalmi rangja szerint különbözött: míg a szenátori rend tagjai maximum 6, mások maximum 3 esküdt személyét utasíthatták vissza. Ezt a különbségtételt az indokolhatta, hogy egy szenátornak személyes kapcsolatai révén nyilván több barátja, illetve ellensége volt a szenátori rendű bírák között, mint másoknak, s ezért egy szenátor ügyében több esküdt lehetett elfogult, mint más személyek ügyeiben.

A bírák kizárására vonatkozó szabályokat Kr. e. 59-ben módosították. Az ekkor elfogadott *lex Vatinia de reiectione iudicum* értelmében a törvényszék elnöke három bírói névsort állított össze, melyek közül mind a vádló, mind a vádlott visszautasíthatott egyet, s az így megmaradt névsorban szereplő bírák ítéleztek az ügyben. Újabb változtatást Kr. e. 55-ben a *lex Licinia de sodaliciis* hozott, mely jogszabály alapján a vádló a 35 *tribus* közül kijelölhetett négyet, melyek közül a vádlott egyet visszautasíthatott, s így végül a törvényszék elnöke a maradék három kerülethez tartozó esküdtekből állította össze az eljáró esküdtszéket.

A kiválasztott bírák eskütetele után megkezdődött a tárgyalás. A *praetor* a bíborszegélyű tógájában (*toga praetexta*) egy emelvényen (*tribunal*) foglalt helyet a díszes, elefántcsonttal berakott hivatali székében (*sella curulis*), az esküdtek, a vádló, a vádlott és az ügyvédek a tógájukban fapadokon (*subsellia*) ültek, körülöttük a kíváncsi néptömeg (*corona auditorum*) szintén (bérelhető) fapadokon helyezkedett el. A vádlottak általában megnövesztett hajjal, elhanyagolt, piszkos ruhában (*toga sordida*) jelentek meg a törvényszék előtt, hogy kifejezzék megvetésre, de ugyanakkor szánalomra is méltó helyzetüket.¹⁰ A vádlottat *patronusok* és *advocatusok* segítették: míg az előbbieket védőbeszédet tartottak, az utóbbiak tanácsokat adtak és jelenlétükkel támogatták védencüket. A *quaestio de repetundis* előtt – a sértett tartományi lakosok kérésére – szintén ügyvéd képviselte a vádat, gyűjtötte össze a bizonyítékokat és tartotta meg a vádbeszédet: így járt el Cicero is *patronusként* a volt szicíliai helytartó, Verres ügyében.

¹⁰ Plutarkhosz azt írja, hogy „Milo csodálatra méltó bátorságot tanúsított a tárgyaláson; nem volt hajlandó sem a haját megnövesztetni, sem gyászruhát öltetni; lehetséges, hogy nem kis részben ezért is ítélték el” (Plut. Cic. 35; Máthé Elek ford.).

Az esküdtszék előtt először a vádbeszédre, majd a védőbeszédre került sor. A beszédek időtartamát a törvény korlátozta, a vádlóval szemben másfélszer több időt biztosítva a vádlott (illetőleg védője) számára.¹¹ E beszédek rendszerint eltávolodtak a vád tárgyává tett cselekménytől, s általánosságban támadták, illetve védték a vádlottat. A bírának ugyanis elsősorban azt kellett mérlegelniük, hogy a vádlott elítélése vagy felmentése szolgálja-e inkább a közösség javát, az állam érdekét. A bírósági vizsgálat középpontjában tehát az a kérdés állt, hogy általánosságban – a vád tárgyától elvonatkoztatva – milyen ember, milyen jellemű, a közösség számára mennyire értékes személy a vádlott.

A perbeszéd után következett a bizonyítás (*probatio*). A bizonyítás terhe (*onus probationis*) a vádlóra nehezedett: a vádlott ártatlansága mellett megdönthető törvényi vélelem szólt. Bizonyítékul legtöbbször a tanúk vallomásai szolgáltak. A tanúk felkutatásáról és bíróság előtti megjelenéséről a vádló, illetve a védő gondoskodott.

Tanú (*testis*) csak szabad ember lehetett: „*a jog szerint a szolgál nem perelhet és / tanú sem lehet*” – olvashatjuk Terentius egyik vígjátékában.¹² Idegenek (*peregrini*) kihallgathatók voltak tanúként. Ez jól kitűnik a Flaccus elleni per anyagából; Cicero e perben védőként rámutatott a vádló által felsorakoztatott görög tanúk állításainak hiteltelenségére: „*a lelkiismeretes és megbízható tanúvallomásokra e nép sohasem adott túl sokat*”.¹³ Nőket is meg lehetett hallgatni tanúként. Cicero Verres perében tanúként idézte a bíróság elé a Malleolus nevű meggyilkolt *quaestor* özvegyét és annak anyját (Malleolus anyósát).¹⁴ Suetonius szerint a szentségtöréssel vádolt Clodius perében a bíróság tanúként hallgatta meg Caesar anyját, Aureliát, és húgát, Iuliát.¹⁵ Az esküdtszék tagjai nem tehetek tanúvallomást, azt a bírót azonban, aki visszavetés (*relectio*) folytán nem került az ügyben ítélező esküdtek közé, ki lehetett hallgatni tanúként. A vádlott védője nem tanúskodhatott: ezért nem volt kihallgatható tanúként Hortensius, Verres védője, aki egyébként tudott a vádlott bűntetteiről.¹⁶

A tanúk vallomástételük előtt kötelesek voltak esküt tenni. A vád tanúit először a vádló hallgatta ki (*interrogatio*). Ezt követték a védő keresztkérdései (*altercatio*). A védelem tanúit előbb a védő kérdezte ki, amit a vádló keresztkérdései követhettek.

A bizonyítás sikere érdekében ajánlatos volt több tanút a bíróság elé állítani,¹⁷ de elvileg egyetlen tanú vallomása alapján is lehetett ítéletet hozni.¹⁸ A helytartók visszaéléseinek kivizsgálásakor egyébként a problémát sokszor éppen a tanúk túl

¹¹ Pompeius egyik törvénye a vádbeszéd időtartamát 2 órára, a védőbeszédét 3 órára korlátozta (Cic. Brut. 94,324).

¹² Ter. Phorm. 292–293 (Maróti Egon ford.).

¹³ Cic. Flacc. 9 (Nótári Tamás ford.).

¹⁴ Cic. Verr. II. 1,37,93–94.

¹⁵ Suet. Caes. 74.

¹⁶ Cic. Verr. II. 2,8,24.

¹⁷ Plutarkhosz szerint „*egy alkalommal egy szónok, mikor valaki csak egy tanút hozott magával, azt mondta a bírának, hogy nem volna helyes egyetlen tanúnak hitelt adni, még ha a tanú Cato volna is*” (Plut. Cat. Min. 19; Máthé Elek ford.).

¹⁸ Ezt a római törvények nem zárták ki, ellentétben a zsidó joggal (Szám 35,30; MTörv 17,6; 19,15).

nagy száma okozta. A *lex Acilia* az eljárás elhúzódásának megakadályozása céljából 48 főre korlátozta a tanúként kihallgatható személyek számát.

Mint már említettük, a bírának elsősorban a vádlott jellemét kellett megvizsgálniuk. Erre Cicero sokszor felhívta az esküdtszék figyelmét: „*egyetlen nagyobb és jelentősebb ügyben sem a vádból, hanem a vádlott életmódjából kell arra következtetni, bírák, hogy mit akart, mit fontolgatott, és mit követett el – lehetetlen ugyanis, hogy bármelyikünk hirtelen megváltozzék, életmódját megcserélje, vagy természetét megváltoztassa.*”¹⁹ Éppen ezért fontos volt a szerepe azoknak a tanúknak, akik nem a vád tárgyával kapcsolatban tettek vallomást, hanem a vádlott jellemét, megbízhatóságát, esetleg példás előéletét, a haza iránti szolgálatait igazolták. Mivel e jellemtanúk rendszerint a védelem tanúi voltak, *laudatorok*nak, vagyis dicsérőknek nevezték őket. Egy idő után a *laudatorok* szerepeltetését túlzásba vitték. Cicero a Verres elleni perben kijelentette, hogy „*aki a törvényszék előtt nem tud tíz dicsérő tanút kiállítani, annak számára tisztesebb, hogy egyet se állítson ki, minthogy a szokásjogilag meghatározott számot ne teljesítse.*”²⁰

A rabszolgák vallomását csak akkor vették figyelembe bizonyítékként, ha azt kínvallatás során tették. A vallatásra nem a *Forumon*, hanem egy külön helyiségben, tanúk előtt került sor.²¹ A vallatás vezetőjét, aki kérdéseket tett fel a szolgának, *quaesitor*nak, a kínzás végrehajtóit pedig *tortores*nek nevezték, a vallatásról jegyzőkönyv készült, amit az esküdtszék előtt felolvastak.

A szolgákat ősi szabály szerint nem lehetett gazdáik ellen kínvallatásnak alávetni: „*őseink azonban – mondja Cicero – nem akarták megengedni, hogy a rabszolgákat uruk ellen vallassák, nem azért, mintha nem lehetne ennek segítségével feltárni az igazságot, hanem mert méltatlannak vélték, és uruk számára a halálnál is keserűbbnek.*”²² A *dominus* beleegyezésével azonban elhárult a kínvallatás akadálya. Cicero kétségbe vonta a kínzás során tett vallomás hitelességét, rámutatva arra, hogy „*a kínvallatást a fájdalom uralja..., s a kihallgatást vezető tetszésére van bízva..., s azt hol a remény hamisítja meg, hol a félelem teszi értéktelenné, olyannyira, hogy e kedvezőtlen körülmények közepette az igazság kiderítésére semmi esély nem adódik.*”²³

A bizonyítás eszközeként okiratokat (*tabulae*) is fel lehetett használni. A vádló a tárgyi bizonyítékok megszerzése érdekében házkutatást is végezhetett: az ilyenkor talált iratokat (tanúk jelenlétében) lepecsételte (s így lezárva adta át a törvényszék elnökének).

A Verres elleni per adataiból jól kitűnik, hogy a *quaestio de repetundis* előtti eljárás két szakaszra oszlott: az első vád- és védőbeszéd, valamint a bizonyítási eljárás lefolytatása (*actio prima*) után bizonyos időköztt kellett hagyni, s csak ezt követően kerülhetett sor a vád illetve a védelem összefoglaló beszédeire és az ítélethozatalra (*actio secunda*). Annak biztosítása érdekében tehát, hogy a vizsgálat

¹⁹ Cic. Sull. 25,69 (Nótári Tamás ford.).

²⁰ Cic. Verr. II. 5,22,57 (Nótári Tamás ford.).

²¹ Milo perében a rabszolgákat *Libertas* templomában vallatták (Cic. Mil. 22,59).

²² Cic. Mil. 22,59 (Nótári Tamás ford.).

²³ Cic. Sull. 28,78 (Nótári Tamás ford.).

kellően alapos legyen, s az esküdtszék tagjainak módjában álljon megfontolni a végső döntést, a törvény kötelezővé tette a tárgyalás megszakítását (*comperendinatio*), s ezzel kizárta azt, hogy a pert egyetlen tárgyalási napon be lehessen fejezni. Mivel a tárgyalás két szakasza között legalább egy napnak el kellett telnie, a tárgyalás folytatását minimum harmadnapra kellett halasztani, amint azt a *comperendinatio* szó is jelzi (*perendie* = holnapután). Cicerótól tudjuk, hogy a tárgyalás kötelező megszakításának szabályát Glauca (tehát a *lex Serviliae Glaucae de repetundis*) vezette be.

A bizonyítási eljárás lefolytatása (*comperendinatio* esetén az összefoglaló beszédek megtartása) után a törvényszék elnöke berekesztette a tárgyalást, és felszólította az esküdteket az ítélet meghozatalára. Az ítélethozatal (*sententiae latio*) szavazás útján történt, ami eredetileg mindig írásbeli és titkos volt.

Sulla a szavazás terén is jelentős reformot vezetett be: lehetővé tette, hogy maga a vádlott döntse el, titkos vagy nyílt legyen-e ügyében a szavazás.²⁴ E rendelkezés valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy a bírák felelősségteljesebben döntsenek, hiszen akinek nyíltan kell állást foglalnia valamilyen kérdésben, annak nagyobb a személyes felelőssége, mint annak, aki a döntéshozó testület tagjaként titkosan adja le voksát; az utóbbi esetben a döntésért való felelősség súlya jobban megoszlik a tagok között. Sulla rendelkezését Kr. e. 70-ben a *lex Aurelia iudiciaria* eltörölte, visszaállítva a titkos szavazás kizárólagosságát. A nyílt szavazásnak az lehetett a hátránya, hogy az elsőként szavazók – főként, ha azok tekintélyes emberek voltak – véleményükkel befolyásolhatták a sorban utóbb szavazókat.

Háromféleképpen lehetett szavazni: „C” (*condemno* = elítélem), „A” (*absolvo* = felmentem), vagy „NL” (*non liquet* = nem világos). A vádlottat akkor lehetett bűnösnek nyilvánítani, ha az esküdtek abszolút többsége (tehát 50% + 1 fő) az elítélésére szavazott, szavazategyenlőség esetén a vádlottat fel kellett menteni.²⁵ Ha az esküdtek többsége „NL”-l szavazott, az egész eljárást meg kellett ismételni (*ampliatio*).

Az esküdtek döntéshozatalával kapcsolatban a *lex Acilia de repetundis* – ezektől a szabályoktól eltérően – azt írta elő, hogy először arról szavazzanak, világos-e az ügy előttük. Ekkor kétféleképpen lehetett szavazni: „L” (*liquet* = világos) vagy „NL” (*non liquet* = nem világos). Ha az esküdtek több mint egyharmada előtt nem volt világos az ügy, a tárgyalást meg kellett ismételni (*ampliatio*). Amennyiben legalább a bírák kétharmada azt jelezte, hogy egyértelműen állást tud foglalni a vádlott bűnösségének kérdésében, újabb szavazás következett, mely során szintén csak kétféleképpen – a vádlott elítélésére vagy felmentésére – lehetett szavazni.

Az elnök a szavazótáblácskák összeszedése és a szavazatok megszámlálása után kihirdette az ítéletet (*pronuntiatio sententiae*). Marasztaló ítélet esetén úgy

²⁴ „Amikor eljött a szavazás ideje, a törvényszék elnöke a *lex Cornelia* előírása szerint megkérdezte a vádlottól, hogy mit akar, titkosan vagy nyíltan szavazzanak-e róla?” – mondja Cicero (Cic. Clu. 20,55; Nótári Tamás ford.).

²⁵ „Harminckét bírónak kellett volna lennie a testületben. Tizenhat szavazattal el lehetett volna érni a felmentést” – állapítja meg Cicero (Cic. Clu. 27,74; Nótári Tamás ford.). „Bár Marius ügye rosszul állt a bírósági tárgyalás első napjaiban, és a bíróság ellenséges indulatot mutatott vele szemben, az utolsó napon váratlanul a szavazatok egyenlő arányban oszlottak meg és felmentették” – írja Plutarkhosz (Plut. Mar. 5; Máthé Elek ford.).

fogalmazott, hogy az esküdtek számára úgy tűnik, a vádlott elkövette („*fecisse videtur*”) a vád tárgyává tett bűntettet, felmentő ítélet esetében pedig úgy, hogy az esküdtek számára úgy tűnik, a vádlott nem követte el („*non fecisse videtur*”) a vád tárgyát képező cselekményt. Az esküdtszék tagjainak csak a vádlott bűnössége felől kellett döntést hoznia, a büntetést az adott törvényszéket felállító törvény határozta meg.²⁶

A törvényi büntetés (*poena legis*) általában számúzetés vagy pénzbüntetés volt. Ha a törvény az adott bűncselekményt az elkövető által okozott vagyoni kár egyszerűsével vagy többszörösével egyenlő összegű pénzbüntetéssel rendelte büntetni, a marasztaló ítélet meghozatalát egy becslő eljárás (*litis aestimatio*) követte, melynek során az esküdtek megállapították a pénzbüntetés pontos összegét. Az esküdtszék ítélete ellen fellebbezésnek nem volt helye.

²⁶ Ezért mondja azt Cicero, hogy „*senki sem az ítéletet kárhoztatja, amikor egy büntetést kifogásol, hanem a törvényt*” (Cic. Sull. 22,63; Nótári Tamás ford.).